

mythological structure as a model which can generate a musical image of the world, and a piece of music – as an integrated, simultaneous, curtailed «idea» which arises in the perception of a composer (author) and precedes its narrative implementation.

Keywords: *myth, music, melody, culture, mythological consciousness.*

УДК 159.922.7-053.5

Л. А. Девіс (м. Слов'янськ)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ДЕПРИВАЦІЇ СІМЕЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті подано наукове обґрунтування положення про те, що характер спілкування і взаємодії дитини з дорослими зумовлює особливості розвитку самосвідомості. Образ самого себе, самовідношення, як зазначили автори, виникає у дитини в процесі життєвої практики, досвіду індивідуальної діяльності та досвіду спілкування з батьками. Основними причинами проблем розвитку відхилень у розвитку самосвідомості дитини можуть бути непереконливість та непродуктивність форм взаємодії та спілкування з батьками, відсутність психологічного комфорту та перспектив у особистісному розвитку.

Ключові слова: *психічна депривація, самосвідомість, взаємодія, розвиток особистості.*

Постановка проблеми. У сучасній літературі широко обговорюється проблема впливу якості сімейної взаємодії як феномену, що впливає на розвиток особистості дитини. Відношення особистості до іншої людини тісно пов'язано з рівнем власної самосвідомості індивіда. Стає очевидною та значною роль, яку відіграє оточення дитини в розвитку і становленні її самосвідомості.

У психологічній науці існує значна кількість досліджень, присвячених проблемі самосвідомості особистості. Уперше ця проблема почала розроблятися в зарубіжній психології. Більшість авторів розглядають самосвідомість з боку своєї структури, як утворення, що складається з трьох компонентів – когнітивного, афективного і поведінкового. Ці компоненти мають відносно незалежну логіку розвитку, але у своєму реальному функціонуванні виявляють тісний взаємозв'язок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Внаслідок аналізу наукових досліджень учені визначають, що стан депривації сімейної взаємодії визнається одним із головних симптомів негативного впливу на розвиток сомосвідомості дитини (Л.І. Божович, Дж. Боулбі, Л.С. Виготський, Я.О. Гошовський, І.В. Дубровіна, В.М. Слуцький, В.М. Ослон, Л.П. Осьмак, О.М. Прихожан, Н.М. Толстих, та ін.).

Е. Еріксон висунув і обґрунтував ідею про те, що основи особистісного розвитку дитини закладаються на стадії від народження до 18 місяців. У цей період дитина повинна набути почуття довіри до оточуючого світу, що і є основою формування позитивних уявлень про себе. В атмосфері любові і безумовного прийняття у дитини закладаються основи для її майбутніх контактів з іншими людьми і для формування позитивного відношення до самої себе.

Дослідження учених підтверджують концепцію у відповідності з якими дитина оцінює себе настільки, наскільки оцінюють її оточуючі люди і у неї втрачається своя гідність у тій мірі, у якій зазнає негативне відношення до себе з боку оточуючих. Більшість дослідників, зокрема Д. Боулбі, та інші, виділяють положення про те, що тип взаємовідношень та взаємодії, що складається між дитиною і батьками або дорослими, які опікуються, є вирішальним фактором для розвитку її самосвідомості. Вони підтверджують свою думку такими доводами: основи уявлення про себе закладаються в ранньому віці, коли значущими людьми для дитини є дорослі, в основному батьки, взаємодіючи з якими дитина отримує зворотний зв'язок, що дозволяє їй вибрати уявлення про саму себе і відношення до себе. Схвалення значущих інших створює у дитини позитивний образ самої себе, постійне покарання, акцентування на невдачах сприяє появі негативного самовідношення. При цьому велику роль відіграє інтелектуальний розвиток дитини, який, на думку багатьох зарубіжних дослідників, підвищує адаптивні можливості індивіда. У той час, як інтелектуальна недостатність звужуючи самосвідомість дитини, негативно впливає на її самосвідомість [15].

Основна мета статті: теоретично обґрунтувати та визначити напрями розвитку дитини в умовах деривації сімейної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Дослідження Д. Мюллер показали, як залежить самосвідомість особистості від зворотного зв'язку. Дослідження також довели, що негативний зворотний зв'язок негативно впливає на рівень самоповаги індивіда, при цьому різко зростає тривожність, яка утруднює спілкування і знижує пізнавальну діяльність дитини. Це дозволило ученим зробити досить важливі зауваження щодо способу повідомлення дитині негативної інформації – необхідності надати дитині психологічної підтримки, по можливості нейтралізуючи наслідки невдач.

Дослідження психологів підтверджують думку про те, що більшість дітей, які виховуються в умовах емоційної деривації та відчують негативне відношення до себе, не проявляють особливої активності в процесі навчальної діяльності, оскільки у дорослих на початку сформувалась певна установка на дитину як на слабку та «недорозвинену». Автори вказують на необхідність організації таких відношень між дорослими і дітьми, у яких могла б проявитися готовність дорослого прийняти особистість дитини такою, яка вона є, що повинно сприяти розвитку в неї адекватного уявлення про себе. Роль дорослого полягає в тому, що він повинен направити дитину до реально досяжних цілей, допомагати їй в оволодінні предметами і головна умова при цьому – оцінювати її успіхи не стільки відносно будь-яких зовнішніх стандартів, скільки відносно динаміки власного розвитку [6].

Ще один важливий момент, на якому загострює увагу Р. Бернс, – це важлива роль учителя у формуванні самосвідомості учнів. Саме учитель змінює смисл ситуації для учня, коли одна і та ж ситуація може стати джерелом самознищення і розчарування в собі, або може допомогти в самопізнанні і прийнятті себе. Якщо учитель вірить у здібності своїх учнів, упевнений у їхній безумовній цінності, коли він розглядає свою діяльність як засіб, що сти-

мулює школярів до саморозвитку і позитивного самосприйняття, у них, як правило, складаються більш позитивні уявлення про себе, про свої здібності та людські якості. Якщо учитель не допомагає дитині усвідомити можливості її внутрішнього росту, то існує велика ймовірність того, що вона не використає здібності для свого розвитку, які закладені у неї [1].

За кордоном також детально обговорюється питання про зв'язки між особливостями самосвідомості індивіда та різними змінними його тілесного досвіду. З. Фрейд один з перших висунув ідеї, які відносяться до тієї значної ролі, яку виконує тіло індивіда як психологічний об'єкт в розвитку особистості. У його теорії поняття тілесного переживання зайняло одне з головних місць у процесі розвитку особистості і було ним подано як процес зміни «локалізації лібідо». А. Адлер розвинув його ідеї і продемонстрував існування зв'язку між образом тілесного Я і самосвідомості людини, а С.Фішер та інші учені продовжили дослідження впливу тілесного досвіду на деякі особистісні характеристики людини. Вони виявили в осіб з високим ступенем визначення меж образу тіла більш стабільну адаптацію, сильну автономію, виражене прагнення до емоційних контактів. А також в осіб з низьким рівнем визначеності меж образу тіла у свідомості виявлені такі особливості, як слабка автономія, високий рівень особистісного захисту, невпевненості в соціальних контактах. Автори підкреслюють, що «межі образу тіла» не є основою особистісних особливостей, а вони лише форма виявлення особливостей інтегрованої системи відношень із соціально заданими об'єктами [13].

Дослідження М. Мюллер обґрунтовують взаємозв'язок між наступними порушеннями розвитку Я і недорозвитком почуття власної цілісності і обмеженості власного тіла. У зв'язку з цим автор підкреслює роль контактів з матір'ю, які створюють основу для накопичення дитиною досвіду, що допомагає їй усвідомити межі власного тіла. У його дослідженні розглядається взаємозв'язок зовнішності і самосвідомості індивіда. У роботі виявлено високий взаємозв'язок між рівнем особистісної депресії і ступенем незадоволеності тілом, а також виявлена висока кореляція між задоволенням тілом і відчуттям особистісної захищеності [7].

Стає очевидним і знаходить своє підтвердження думка про вплив тілесного досвіду на самосвідомість індивіда. У вітчизняній психології самосвідомість тлумачиться як специфічна форма свідомості, направлена на усвідомлення самого себе суб'єктом діяльності, на усвідомлення свого місця в системі існуючих відношень і слугує одним із способів регулювання відношень людини зі світом і самим собою.

Самосвідомість у якості об'єкта дослідження розглядалося рядом вітчизняних психологів, які серед джерел самосвідомості виділяють власну практичну діяльність людини та її взаємовідношення з оточуючими людьми.

Більшість авторів виділяють у самосвідомості два компоненти: когнітивний та емоційний – це С.Л. Рубінштейн, М.І. Лисіна, А.М. Прихожан, В.В. Столін, І.І. Чеснокова. Ці компоненти, у свою чергу, мають складну рівневу будову. Деякі автори, не обмежуючись когнітивними компонентами, додають до останніх саморегуляцію. Велика кількість вітчизняних дослі-

джень присвячено онтогенезу самосвідомості. Найбільш поширеним є точка зору, згідно якої онтогенез самосвідомості починається з усвідомлення дитиною свого фізичного «Я» в результаті маніпуляції і взаємовідношення з близькими дорослими [9].

С.Л. Рубінштейн указував, що перший етап в реальному формуванні особистості як самостійного суб'єкта, що виділяється з оточення, пов'язаний з оволодінням власним тілом. Подальший розвиток самосвідомості дитини, указує психолог, тісно пов'язаний з її соціальним оточенням. Він також підкреслював, що людина усвідомлює свою самостійність, своє виділення у якості самостійного суб'єкта з оточення лише через своє відношення з оточуючими людьми і вона приходить до самосвідомості і пізнання власного «Я» через пізнання інших людей .

Таким чином, учені підкреслюють, що самосвідомість людини це продукт розвитку, і при цьому вона не має своєї окремої від особистості лінії, але включається як сторона в процесі її реального розвитку.

У працях психологів також детально було вивчено такий параметр самосвідомості, як самовідношення дитини, що формується в умовах деривації сімейної взаємодії. До певного періоду, як стверджують фахівці, воно є ніби лінійною функцією від відношення з боку дорослого, перш за все матері. В.В. Столін пише, що неповага дорослих до дитини переходить у дефект самовідношення, впритул до неприязні до самої себе. У самопізнанні дитини однак відбувається обертальність цієї логіки: насправді вона негативно відноситься до себе тому, що так відносяться до неї інші, але вона сама сприймає це відношення інших як наслідок своєї «об'єктивної слабкості». Автор стверджує, що дитина починає оцінювати себе як гарну і погану в залежності від внутрішньої позиції, яка є лише формою засвоєння батьківської думки. Відбувається заміна безпосередньої оцінки дорослого на внесену цим дорослим внутрішню систему самооцінок. Дійсно, пише В.В. Столін, адже норми і зразки існують для дитини не через свій досвід, а через авторитарність осіб, які проголосили ці норми і втілення їх у свідомість дитини. При цьому, у випадку виникнення негативного відношення до дитини, безпосередньо маркує її власні риси як погані і лише після того дитина виводить погане відношення оточуючих до себе і власний недолік самоповаги.

Значна кількість робіт вітчизняних психологів також підкреслюють факт залежності відношення до себе від особливостей взаємовідношень дитини з матір'ю. У працях М.І. Лісіної значна увага приділяється глобальній значущості емоційно обґрунтованих відношень дитини з близькими дорослими в ранній період її розвитку. Розвиваючись в оточенні, що розташовує до довіри та любові, з відчуттям того, що її люблять і сприймають такою, яка вона є, дитина отримує міцні основи для формування в неї позитивного відношення до себе і стають можливими її наступні конструктивні взаємодії з іншими людьми.

М.І. Лісіна дала фундаментальне обґрунтування положенню про те, що відношення з дорослим приводять до створення різноманітних продуктів, серед яких одне з головних місць займає взаємовідношення дитини з іншими

людьми і образ себе. Згідно концепції автора, характер взаємодії та спілкування з батьками обумовлює особливості взаємовідношення, що у свою чергу, взаємодіють на процес мислення. Вона підкреслювала, що взаємовідношення людей носять вибіркового характеру. Вибірковість у відношеннях визначається людиною. Вибірковість взаємовідношення між людьми в значній мірі залежить від комунікативної потреби. Партнер, який дозволяє дитині задовольняти потреби у спілкуванні на досягнутому рівні розвитку, викликає у неї симпатію. Образ самого себе, указує автор, виникає у дитини в ході життєвої практики, досвіду індивідуальної діяльності і досвіду спілкування з батьками. Важливу роль при цьому відіграє функціонування організму, який створює основу для самовідчуття дитини. У якості джерела і фактора в дитині представлення і відношення до себе, автор виділяє предметну діяльність, яка перетворює оточуючий світ і має соціально-історичний характер [8].

Співзвучні з попереднім автором думки радянського психолога С.Г. Якобсона з приводу тієї глобальної ролі, яку відіграє якість спілкування з дорослими в психічному розвитку дитини. У працях С.Г. Якобсона підкреслюється думка про те, що незадоволена потреба в спілкуванні з дорослим негативно відгукується на повноцінність розвитку дитини, різко збіднюючи її соціальний досвід, наносячи при цьому значний збиток її самосвідомості.

Згідно концепції В.С. Мухіної, розвиток самосвідомості відбувається в межах такої структури: претензія на визнання, статеві ідентифікація, ідентифікація з іменем, усвідомлення свого індивідуального минулого, теперішнього і майбутнього, усвідомлення прав і обов'язків. У дослідженнях В.С. Мухіної пояснюється психологічний механізм присвоєння особистістю структури самосвідомості. За концепцією автора, це відбувається завдяки феномену ідентифікації та уособлення. При цьому ідентифікація виступає як механізм «присвоєння» індивідом своєї людської сутності, а уособлення – як механізм індивідуалізації особистості.

На думку автора, механізм ідентифікації прищеплюється дитині через присвоєння їм ідентифікаційної поведінки іншої людини, перш за все матері, шляхом наслідування. У подальшому оволодінні ідентифікації веде до формування механізму соціальної поведінки. Автор підкреслює, що у відношеннях з дорослими і ровесниками дитина не лише бере на себе роль іншого, але й ідентифікується з ним, засвоюючи тип його поведінки, його почуттів і мотивів, або приписуючи іншому власні мотив. В онтогенезі самосвідомості особистості відбувається ідентифікація з іменем, із соціально схвальними зразками, що розвивають претензії на визнання, ідентифікацію зі статтю, з образом «Я» в минулому, теперішньому і майбутньому, з тими цінностями, які дають особистості можливість привласнити суспільні нормативи й обов'язки.

У процесі розвитку дитина привласнює не лише механізм ідентифікації, але й механізм уособлення. Оволодіти уособленням, пише В.С. Мухіна, значить оволодіти здатністю виділяти із загального, усвідомити свою власну нерозривну цілісність та індивідуальність. Уособлення як феномен соціалізації особистості, як механізм, що визначає буття особистості, має подвійний

вплив на розвиваючого індивіда. З одного боку, уособлення, відокремлення покладає на особистість індивідуальну відповідальність за себе. З іншого боку, уособлення може привести до відчуження як соціальної холодності.

Таким чином, якщо індивід привласнює структуру самосвідомості через ідентифікаційні механізми, то уособлення визначає індивідуальний розвиток кожної ланки структури самосвідомості. Позитивне самовідношення, на думку автора, розвивається в дитини на базі реалізованої претензії на визнання. Як показують дослідження, депривація претензії на визнання утруднює спілкування дитини з іншими людьми, занижує її самооцінку, викликає негативні емоційні та поведінкові реакції. У свою чергу, виявлено, що навпаки, реалізація претензії на визнання позитивно впливає на взаємовідношення дитини з дорослими. Однак встановлено, що діти з реалізованою претензією на визнання схильні до виявлення хвастовства, зневагу до ровесників, а депривовані діти схильні до заздрощів, що знижує рівень співпереживання дитини, і негативно впливає на її відношення до інших [9].

У дослідженнях учених також обґрунтована думка про те, що в умовах депривації сімейної взаємодії знижується рівень готовності до співпереживання, що приводить до формування негативної напруженості на інших людей. Емоційні реакції дітей відрізняються більш високою напруженістю, афективними зривами, загальним нахилом емоційної фрустрації, зусиллям агресії. У випадку реалізації потреби щодо визнання в дітей, які розвиваються в умовах деривації сімейної взаємодії, більш яскраво проявляються негативні емоції по відношенню до неуспішної в будь-якій діяльності дитини, що проявляється в злорадості, насмішках.

Вітчизняні психологи у якості одного із джерел самосвідомості виділяють практичну діяльність людини і її взаємовідношення з іншими людьми. Значна кількість авторів указує на глобальну значущість у розвитку самосвідомості і самовідношення дитини, її взаємодія з батьками. Незадоволена потреба дитини у спілкуванні перекидає нормальний хід розвитку особистості і сприяє формуванню суттєвих відхилень. Образ самого себе і відношення до себе, указують автори, залежить від досвіду індивідуальної діяльності дитини і досвіду її спілкування з дорослими і ровесниками.

Висновки. Таким чином, більшість вітчизняних та зарубіжних психологів розглядають самосвідомість з боку своєї структури як утворення, що складається з трьох компонентів: когнітивного, афективного та поведінкового. Дослідники при цьому вказують на головну роль соціального оточення в розвитку самосвідомості дитини. Психологи особливо виділяють думку про те, що такий компонент самосвідомості, як самовідношення дитини залежить від відношення до неї дорослого і формується від народження. Сукупність усіх уявлень про себе є в дитинстві найменш структурованою, у той же час вона володіє і найбільшою пластичністю.

Психологи підкреслюють, що саме в цей період міжособистісні відношення та продуктивна взаємодія з дорослими, набувають особливого значення для розвитку самосвідомості дитини. Особливість самосприйняття також багато в чому залежить від стилю спілкування батьків зі своїми дітьми. Якщо

дитина позбавлена можливості брати участь у повноцінних людських відношеннях, це деформує систему відношення особистості до себе, до інших, та до світу в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М. : Прогресс, 1986. – 420 с.
2. Буянов М. И. Ребенок из неблагополучной семьи: записки детского психиатра / М. И. Буянов. – М. : Просвещение, 1988. – 207 с.
3. Валіон Н. Феномен психічної депривації і його роль у розвитку особистості / Н.Валіон // Психологія і суспільство. – 2000. – № 2. – С. 124–133.
4. Возрастные особенности психического развития детей : сб. науч. тр. / отв. ред. И. В. Дубровина, М. И. Лисина. – М. : Изд-во АПН СССР, 1982. – С. 125–132.
5. Дубровина И. В. Особенности психического развития детей в семье и вне семьи / И. В. Дубровина, М. И. Лисина // Возрастные особенности психического развития детей : сб. науч. тр. / отв. ред. И. В. Дубровина, М.И. Лисина. – М., 1982. – С. 3–18.
6. Крайг Г. Психология развития : пер. с англ. / Г. Крайг. – СПб. Питер, 2000. – 988 с.
7. Лангмейер И. Психическая депривация в детском возрасте / И. Лангмейер, З. Матейчек; пер. Г. А. Овсянникова. – Изд. 1-е русск. – Прага : ЧССР, 1984. – 334 с.
8. Лисина М. И. Влияние отношений с близкими взрослыми на развитие ребенка раннего возраста / М.И. Лисина // Вопросы психологии. – 1961. – № 3. – С. 117–123.
9. Мухина В. С. Психологическая помощь детям, воспитывающимся в учреждениях интернатного типа / В.С. Мухина // Вопросы психологии. – 1989. – №1. – С. 32–39.
10. Прихожан А. М. Развитие личности в условиях психической депривации / А.М. Прихожан, Н.Н. Толстых // Формирование личности в онтогенезе / под ред. И.В. Дубровиной. – М., 1991. – 159 с.
11. Психическое развитие воспитанников детского дома / под ред. И.В. Дубровиной, А.Г. Ружской. – М. : Педагогика, 1990. – 264 с.
12. Радина Н. К. Некоторые особенности формирования Я-концепции у детей в условиях депривации детско-родительских отношений / Н.К. Радина // Шестилетние дети: проблемы и исследования : межвуз. сб. науч. тр. – Н. Новгород, 1993. – С. 117–123.
13. Хьелл Л. Теории личности : пер. с англ. / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 1999. – 608 с.157.
14. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция / В.В. Лебединский, О.С. Никольская, Е.Р. Баенская, М.М. Либлинг. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 369 с.
15. Bowlby J. Maternal care and mental health. Geneva: World Health Organization, 1951.

Девіс Л. А. ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ САМОСОЗНАНИЯ ЛИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ ДЕПРИВАЦИИ СЕМЕЙНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

В статье дается научное обоснование положения о том, что характер общения и взаимодействия ребенка со взрослыми обуславливает особенности развития самосознания. Образ самого себя, отношение к себе, как указывают авторы, возникает у ребенка в ходе жизненной практики, опыта индивидуальной деятельности и опыта общения с родителями. Основными причинами проблем развития самосознания личности могут быть

несостоятельность и непродуктивность форм общения с родителями, отсутствие психологического комфорта и перспектив в личностном развитии.

Ключевые слова: психическая депривация, самосознание, взаимодействие, развитие личности.

Devis L. A. FEATURES OF DEVELOPMENT OF CONSCIOUSNESS OF PERSONALITY IN THE CONDITION OF DOMESTIC CO-OPERATIONAL DEPRIVATION

This article gives a scientific grounding of the problem, the essence of which is the character of communication and interrelations of child with adults determines the peculiarities of child's development and his attitude to himself and to another people. Self-image as the authors move, arises during a life practice, from experience in individual activity and from communication experience. The main reasons of the problem concerning personal development of boarding-school pupils, can be insolvent and unproductive forms of communication with adults, the lack of psychological comfort and development perspectives.

Keywords: psychical deprivation, consciousness, co-operation, development of personality.

УДК 159.9.07

Ю. О. Дем'яненко (м. Чернігів)

АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЛЮДЕЙ ІЗ ЗАХВОРЮВАННЯМИ СЕРЦЕВО-СУДИННОЇ СИСТЕМИ

У статті аналізуються підходи до визначення психологічних особливостей людей із серцево-судинними захворюваннями. Розглядається вплив емоцій, типу нервової системи, стресу, особливостей реагування в тяжких життєвих обставинах на виникнення і перебіг захворювання.

Ключові слова: серцево-судинні захворювання, гіпертонія, стенокардія, психологічні особливості, тип нервової системи, стрес.

Постановка проблеми. Дослідження психологічних особливості людей із певними соматичними захворюваннями є однією з актуальних проблем медичної психології. Причину виникнення захворювання, тобто функціональних порушень органів та систем організму, які призводять до зриву роботи організму в цілому, неможливо зрозуміти без знання психологічних особливостей хворого, а відтак адекватно спрогнозувати перебіг конкретної хвороби. Л. Г. Терлецька констатує, що „першопричина, котра дає поштовх до появи різних захворювань, найчастіше виявляється у психології людини” [12, с. 24].

Серед функціональних розладів внутрішніх органів чільне місце на сьогодні займають порушення серцево-судинної системи. Кількість пацієнтів із функціональними порушеннями діяльності серцево-судинної системи неухильно зростає. Крім того, з кожним роком все молодші пацієнти звертаються до лікарень із проблемами, пов'язаними з порушеннями системи кровообігу, і, як наслідок, помолодшав вік пацієнтів, що потрапляють у лікарню з діагнозом «інфаркт».

Така хвороба, як гіпертонія, вражає більшу частину людства, крім того, загальноновизнаним став факт, що есенціальна гіпертонія на всіх етапах свого розвитку тісно пов'язана із емоційними чинниками. Отже, гіпертонія є одним